

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייט שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

וזאלה המשפטים אשר תשים לפניכם

הלכה

חיוב תשלומי ממון כשאין תביעה

פרשת משפטים תשפ"ד

שנה כ"ה - קובץ י"ז [תתע"ב]

יד"לע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת משפטים

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

"אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך" (שמות כ"ב כ"ד).

"אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך" (ויקרא כ"ה ל"ו).

"וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי... אם כפר יושת עליו ונתן פדין נפשו ככל אשר יושת עליו" (שם כ"א כ"ח – ל').

"וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים" (שם פסוק כ"ב).

הנה רבים מחיובי הממון מקורם בפרשה זו, ויש לעיין באופן כללי בכל תשלומי הממון האם מי שחייב לשלם, חובה מוטלת עליו אף ללא תביעת הזכאי, או שמא כל עוד הזכאי לא תובע אין כל חיוב מוטל על החייב.

ונחזה אנן.

הנה נחלקו רבותינו הגדולים הקצות והנתיבות אם הלוח מצווה לפרוע חובו אף ללא שתבע זאת המלוה או שמא אין הלוח מחוייב לפרוע אלא אם תבע המלוה.

וטרם אכתוב בזה את הנלענ"ד כמעין פשרה בין שני האריות שבחבורה, אדון קצת לפי סדר דבריו של קצות החושן.

הנה כתב בקצוה"ח (סימן ק"ד סק"ב) דכל עוד אין המלוה תובע אין הלוח מצווה לפרוע חובו. ולפי"ז חידש דמי שיש לו נושים רבים ואחד מהם תבע את פרעון חובו אינו מצווה לעכב את פרעון החוב כדי להשאיר כסף לנושים אחרים, דפרעון חוב זה

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

כבר מוטל עליו ופריעת שאר החובות עדיין אינה חובה עליו ויש להקדים מצוה שהגיע זמנה למצוה שעדיין לא הגיע זמנה.

וכתב לדמות זאת למה דמבואר במנחות (מ"ט ע"א) דמוסף דהיום מקודש מתמיד דמחר, ובלשון אחד פרש"י (וכ"ה שם בתוד"ה תדיר) דכיון שהגיע זמנו הוי כמקודש לגבי תמיד דלמחר שעדיין לא הגיע זמנו, וה"נ בני"ד דזה שתבע חובו קודם לשאר בע"ח שעדיין לא תבעו.

ועוד כתב לדמות ני"ד למה שנחלקו הרדב"ז וחכ"צ באסור בבית האסורים שבידו לצאת לחופשי ליום אחד האם יבחר ביום קרוב כדי לקחם מצוה קלה או ביום עתידי שיש בו מצוה חמורה לקיים, עי"ש.

ולענ"ד אין לדמות מצוה ממונית כמו פריעת בע"ח למצוות שבין אדם לחבירו שבהם קבעו חז"ל דיני קדימה כגון תדיר ומקודש, דבמצוות הממוניות דיני הקדימה אינם תלויים אלא בתוקף זכויותיהם של הזכאים בתשלום, וכיון שכל הנושים הגיע זמן פרעונם אף אם נניח כדברי הקצוה"ח של מעשה אין מצוה לשלם למי שלא תבע, נראה שאין בזה נפ"מ ועל הלוח לחלק את הנכסים שבידו בין כל הנושים שהגיע זמן פרעונם. (אמנם מטעמים אחרים ניתנה הלכה שאין דין קדימה במטלטלין ואכמ"ל).

ואמנם אף שכך נוטה דעתי, אין בזה הכרעה מוחלטת, ועדיין צ"ע.

והנה הקצות למד יסוד זה דאין הלוח חייב לשלם עד אשר יתבענו המלוה מהמבואר לעיל (סימן ע"ג ס"ח):

"הנשבע לחבירו לפרעו ביום פלוני, והגיע הזמן והמלוה איננו בעיר, הוא פטור עד שיבא המלוה או שלוחו; אבל צריך שיהיו המעות בידו באותו יום, ואינו רשאי להוציאם. הגה: והני מילי שנפטר כשאין המלוה בעיר, היינו דוקא כשלא היה המלוה דר במקום שהיה דר תחלה כשנשבע הלוח, או יצא משם, אבל אם הוא בעיר שהיה תחלה כשנשבע הלוח, צריך להוליכו אחריו, כי אדעתא דהכי נשבע תחלה (מהרי"ק שורש י"ז). וי"א דאפילו אם עקר דירתו ממקום למקום, אם אינו רחוק מן הלוח יותר מתחלה, צריך להוליכו אחריו (מהרי"ק שורש קי"ב). מי שנשבע ליתן נדוניא לחתנו, ובתוך זה הרגיל קטטה עם בתו, ויש לחוש שירגיל יותר אם יתן לו, אין צריך ליתן לו (טא"ה סימן נ"ב). מי שנשבע לשלם לחבירו אף על פי שלא היה חייב לשלם לו, מכל

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

מקום חייב לשלם מכח שבועתו (תשובת הרא"ש כלל ס"ח סימן י"א וריב"ש סימן שמ"ד). ועיין לקמן סימן צ"ז סעיף ט"ו וסעיף ל' ולקמן סימן ר"ט סעיף ד'."

והנתיבות כתב לעומתו דשאני שבועה דאדעתא דהכי לא נשבע שישלם ללא תביעה, ואין ללמוד לגבי פריעת בע"ח.

אך אני בעניי לא ירדתי לסוף דעתם של הקצות והנתיבות גם יחד, ומה ראייה יש מהלכה זו, והלא כל עיקר הלכה זו אינה אלא שאין הלוח חייב לטרוח טרחא יתירה ולא להוציא הוצאות וללכת אחריו למדינת הים כדי לפרוע חובו, אך אין מזה אף שמיץ ראייה שאין הלו הריך לפרוע עד שתבעו המלוה.

אך שוב שמתני אל לבי שאין כוונת הקצות לסעיף ח' שבסי' ע"ג אלא לסעיף ו', ובקצוה"ח מהדורת הרב דזימטרובסקי טעו המגיהים לציין לסעיף ח' ושוי' לקצות ונתיבות כמי שטעו בדבר פשוט, אך באמת ראייה גדולה מהמבואר בסעיף ו'. (ובחשן משפט מהדורת למברג הנפוץ בכל העולם כתב בקצוה"ח סי' ע"ג בלי לציין סעיף).

והנה ז"ל השו"ע בסעיף ו':

"הנשבע לחבירו לפרעו קודם שיעבור זמן פלוני, אף על פי שלא תבעו בתוך הזמן, עדיין השבועה במקומה עומדת".

ומקור הדברים בטור שכתב:

"עוד שאלה לאדוני אבי הרא"ש זכרונו לברכה ראובן נתחייב לשמעון מנה לזמן פלוני ונשבע לפרוע לו קודם שיעבור הזמן שקצב לו ולא תבעו בתוך הזמן עד שעבר ואמר ראובן אמת שאני חייב לך אבל לא מכח השבועה כי כבר בטלה כיון שלא תבעת אותי בזמנו. תשובה יראה אף על פי שלא תבעו בתוך הזמן עדיין השבועה במקומה עומדת כי הזמן הוא נעשה לזרזו שימהר לפרעו ועיקר השבועה על הפרעון ונהי שלא עבר על השבועה כיון שלא תבעו שום אדם מ"מ עדיין מוזהר ועומד בשבועתו לפרוע כשיתבע לו מידי דהוה אמלוח לזמן אם לא פרע לו באותו הזמן חייב לפרעו אחר הזמן דלא נפטר בהעברת הזמן".

והסמ"ע (ס"ק י"ט) הביא את לשון הטור וכתב:

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

"ונלמד מדבריו, דאף שנשבע לפרוע לו לזמן פלוני סתם, אין חומר השבועה מחייבו לשלם מעצמו עד שיתבענו המלוה".

הרי לן דללא תביעה אינו חייב לשלם ומזה למד הקצות לכל פריעת חוב דאין הלוח חייב לשלם אא"כ תבעו המלוה, אך הנתיבות נקט דאין זה אלא בחיוב שמחמת השבועה משא"כ במלוה ולוח.

(אמנם הט"ז [שם סי' ע"ג] חלק על הסמ"ע ונקט דאף בשבועה חייב לשלם אף בלא תבעו ובקצוה"ח [שם ס"ק ו'] נקט כשיטת הט"ז, עי"ש).

והנה לפי המבואר סותר השו"ע את דברי עצמו, דבסעיף ו' מבואר דכל עוד לא תבעו אינו חייב לשלם, ומסעיף ח' למדנו דאם חבירו היה בעיר ביום הפרעון צריך להוליך אחריו לכל מקום אף בלא תבעו כלל.

ובהגות אמרי ברוך על השו"ע (סימן ע"ג) כתב לדייק משו"ת הרא"ש (כלל ח' סימן ו' שהוא מקור ההלכה שבסעיף ו'):

"ונשבע שיפרע לו, או לכל מי שיוציא השטר".

ולכאורה משמע שנשבע לשלם בכל זמן שיבואו עליו עם שטר, ורק משו"כ אינו חייב אא"כ תבעו מש"כ הנשבע לשלם לחבירו סתם עד יום פלוני. אך באמת אין זה נראה אלא דקמ"ל דתוקף השבועה לשלם שכל מי שזכאי בפרעון החיוב.

ב

והנה כתב הש"ך (חו"מ סי' רל"ב ס"ק ב') דהביאו בשם השלטי גיבורים בב"ק (מ"ה ע"ב מדה"ר):

"המלוה לחבירו ואינו תובע הלואתו אין הלוח חייב לשלם לו מאיליו הואיל ואינו תובע במתנה ביקש ליתן לו ע"כ וצ"ע בזה".

והנה הלכה זו הביאו השלטי"ג בשם הריא"ז, ויש לעיין בכוונתו דבמתנה הוא רוצה ליתן לו, ואטו אם לא תבעו מיד כשהגיע מזמן שוב אינו יכול לתבעו דאם מחזיקין שבמתנה הוא נותן לו הלא אינו יכול לחזור בו ממתנתו, ואין לך תימה גדולה מזו.

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

ויש לפרש כוונתו בשתי פנים:

א. אין הכוונה למתנה גמורה אלא להארכת זמן, דכל עוד לא תבעו אמדינן שבטוב לבו החליט להאריך לו את זמן הפרעון והארכת הזמן מדין מתנה הוא.

וראיתי שכך פירש בנחל יצחק (סימן ט') ובערך שי (חו"מ סי' של"ט ס"י). אך באמת אין הלשון סובל פירוש זה, דהלא כתב "הואיל ואינו תובע במתנה ביקש ליתן לו", ומשמע דביקש ליתן לו עיקר המעות במתנה. ועוד דהרי הריא"ז בב"ק ציין למש"כ בקונטרס הראיות דידיה בפרק איזהו נשך, ואכן בב"מ האריך יותר, ולמד הלכה זו מהמבואר בגמ' (ב"מ ס"ג ע"ב) דהפורע חוב לחבירו ונמצא תוספת מעות בפרעונו אם בכדי שאין הדעת טועה במתנה ביקש ליתן לו, וכתב הריא"ז:

"כל שכן הוא דהשתא היכא דאיכא למיתלי בטעות אמרינן למתנה נתכוין... גבי הלוואה שהדבר ידוע שהוא נותן מדעתו ויכול לתבוע הלוואתו ואינו תובע כ"ש דאמרינן למתנה נתכוין ואין הלוה חייב לפרוע מאליו".

ומוכח מדבריו שאת גוף המעות הוא נותן במתנה ולא הארכת הזמן.

ב. אף שזכות הלוה להניח שהמלוה אינו תובעו משום שבמתנה הוא רוצה ליתן אין זה אלא כל עוד לא תובעו, אבל אם בסופו של דבר נזכר לתובעו, הוכיח סופו על תחילתו ואיגלאי מילתא למפרע שמסיבות אחרות לא תבעו במועדו, וחייב לשלם כשיתבענו. וכך נראה ברור לענ"ד בכוונתו.

אמנם הש"ך פקפק בהלכה זו שחידש הריא"ז וכפי הנראה לא ניח"ל לומר דבמתנה ביקש ליתן לו, ואין זה דומה למי שהוסיף מדיליה בפרעון חוב, דיש סיבות רבות שבגינם מצוי שהלוה אינו תובע הלוואתו מיד בזמן הפרעון, ולא מסתבר לתלות שבמתנה ביקש ליתן לו, וז"פ.

ומשו"כ נראה דבודאי אין כוונת הקצות לטעמיה דהריא"ז, שאין הלכה כמותו, ועוד דמי לן בקי בכל חדרי המשפט כרבינו הקצות, וכיון שלא הביא את דברי הש"ך בודאי אין דברי הש"ך והשלט"ג ענין למה שחידש הקצות, ואין טעמו ונימוקו משום דתלינן שרצה ליתן לו במתנה אלא דמעיקר דין מלוה ולוה והלכות פריעת חוב אין הלוה צריך לשלם אלא אם תבעו המלוה, וצ"ב בטעם הדברים.

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

וביארתי בזה את הנלענ"ד לקמן.

ג

והנה כתב התשב"ץ קטן (אות תצ"ה):

"ואם הוא יודע ששכח אחד מבעלי חוביו הרי הוא מוזהר בעשה ובלא תעשה להראותם לו. בעשה דהשב תשיבם ולא תעשה דלא תוכל להתעלם".

והדברים סתומים ועמומים. דלכאורה הכוונה למי שלוח כסף מחבירו והמלוה שכח לתבעו, הלוח מצווה להראות למלוה שאכן זכותו לתבעו, ומצוותו משום השבת אבידה. ולכאורה יש להוכיח מדבריו כשיטת הקצות דכל עוד אין המלוה תובעו אין הלוח צריך לשלם מצד מצות פריעת בע"ח, וחידש התשב"ץ דמ"מ צריך להראותו משום מצות השבת אבידה.

ויש בדבריו חידוש דמהי"ת להפסיד את הלוח שאינו חייב לפרוע מצד מצוות הלוחאה ולחייבו מצד השבת אבידה, והלא כלל גדול בדין דאין האדם מצווה להפסיד ממנו כדי להציל ממון חבירו, וצ"ל דכיון דמ"מ לוח וממון חבירו בידו, ויש עליו חובת פרעון בכח, אלא שמצד פרטי הדין אינו חייב לשלם בפועל, ויודע הוא שחבירו שכח, מצוה עליו להודיע לחבירו מצד השבת אבידה.

אך עדיין דברי התשב"ץ צריכים תלמוד, דאטו הפורע חוב לחבירו כל עוד לא תבעו לא קיים מצות פריעת בע"ח, הלא פשוט כביעתא בכותחא דאף לשיטת הקצות דאין עליו חובת פרעון כל עוד לא תבע המלוה, מ"מ חוב יש כאן ואם פרע ודאי קיים מצות, וא"כ מה זה שכח שהוא מוזהר להראותם לו, ולמה לא כתב בפשטות שמצד מצות השבת אבידה מוזהר הוא לפרעו.

אך באמת נראה דאף מצד השבת אבידה אינו מצווה לפרעו, אלא די בכך שהוא מודיע לו על חובותיו שנשכחו ממנו ובכך נותן בידו את האפשרות לתובעו ולגבותו ובכך קיים מצוות השבת אבידה.

אך ראיתי בהוצאה חדשה של ספר זה (מכון ירושלים), ובהערות שם ראיתי שיש כת"י שבו הגירסא "ואם היה יודע ששכח חבירו אחד מבעלי חוביו", ולפי גירסא זו לא מדובר בלוח היודע שהמלוה שכח מן ההלוחאה אלא במי שיודע שחבירו שכח שהלוח

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

ממון לאחרים, ובזה ודאי מסתבר שהוא מצווה מצד השבת אבידה להזכירו ולהראות לו שהלוה מעות לאחרים על מנת שיוכל לגבותם, וז"פ.

ד

ובכל עיקר שיטת הקצות דכל עוד לא תבע המלוה אין הלוה צריך לשלם, ולכאורה אין פשר לדברים, דמהי"ת לפטור את הלוה משום שהמלוה לא תבע.

ואי בדידי תליא נראה דהכל לפי הענין דאם יש להניח דהמלוה זוכר את ההלוואה ויש בידו לתבוע ואינו עושה כן, אין הלוה חייב לשלם, ולא משום שמתנה הוא נותן לו, אלא משום דיש סברא לומר דאין הלוה מצוה לפרוע אלא כשהמלוה רוצה את ממונו, אבל אם אין המלוה מקפיד אלא הלוה מעכב זמן מה מלפרוע, אף אם לא האריך את זמן הפרעון אין הלוה מצווה לפרוע.

וכבר ביארתי במק"א שכל העבירות הממוניות מושתתות על שני יסודות, הקנין והקפידה. וכשם שאין איסור גניבה וגזילה אלא בנוטל ממון חבירו נגד רצונו, כך גם במצות פריעת החוב מצווה הלוה לפרוע דמי ההלוואה כרצון המלוה, אבל כל עוד אין המלוה תובע את פרעון החוב אין על הלוה חיוב לפרוע.

אך אין זה אלא כשנראין הדברים שאין כל סיבה שהמלוה אינו תובע אלא משום שניח"ל שהלוה משיך להנות מן הכסף, אבל כשיש שהמלוה שכח או שהוא מנוע מלתבוע מכל סיבה אחרת ודאי מחוייב הלוה לפרוע אף אם לא תבעו המלוה.

אך אין דברי הקצות מתיישבים לדרכינו, שהרי הקצות דן במלוה אחד שתבע ושאר הנושים במדינת הים, וכתב דכיון שאין בידם לתבוע חייב הלוה לפרוע להם תיכף בהגיע זמן הפרעון. ואף שאין הלוה מחוייב ללכת אחריהם למדי, כיון שחייב היה לפרוע אילו היו בפנינו שאסור לו לקפחם ולשלם לבע"ח אחרים, ויש לחלק מעותיו בין כל הנושים שהגיע זמן פרעונם.

ועוד דלפי דרכנו דאין זו הלכתא פסיקתא דאין מצוה לפרוע חוב עד שתבעו המלוה, אלא דכל עוד לא תבעו המלוה מניחים אנו שאין המלוה שהלוה ימשיך להשתמש מעותיו, מסתבר טפי שאין המלוה מפסיד משום טוב לבו, וכיון דמצד דיני

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

הלוואה חייב הלוה לשלם אף ללא תביעה מפורשת, מסתבר לתת דין קדימה לזה משום שתבע.

כך נראה ברור לענ"ד.

ולדרכנו מתיישבים הרבה קושיות ותמיהות.

א. דהנה הקשה הריא"ז לשיטתו מהמבואר דחוב שעבר עליו השביעית דאם אינו פורע אין רוח חכמים נוחה הימנו ועל הלוה לבא ולהציע תשלום החוב, והמלוה צריך לומר משמט אני, ועל הלוה לומר אעפ"כ במתנה אני נותן לך, ואת"ל דכל עוד לא תבע המלוה אין הלוה מצווה לשלם אף לולי דין שמיטת כספים אין על הלוה כל מצוה לשלם חובו.

ותירץ דכיון דמחמת דין השמיטה אסור לו לתבוע אין כל רגלים לדבר שבמתנה ביקש ליתן לו. ותירץ זו מושתת על סברת הריא"ז דכיון שלא תבע המלוה תלין שבמתנה ביקש ליתן לו, אך נראה שתירוץ זה נכון אף לדרכנו דכיון שהוא מנוע מלתבוע משום דין השמיטה אין יסוד להניח שהוא מרוצה שהלוה יתעכב מלשלם עד שיתבענו, וז"פ.

ב. כתב הש"ך (סימן פ"ו סק"י) לגבי שדר"נ דאם שמעון עדיין לא תבע את לוי אין ראובן יכול להוציא מיד לוי, וז"ל:

"אבל בהלוואה נראה אם אין המלוה לפנינו יכול הלוה לומר כיון שאין המלוה תובע אותי אחזיק המעות עוד אצלי עד שיתבעני המלוה שלי, וכיון דאית ליה למלוה שלו נכסי אין מוציאין ממנו מדר' נתן בעל כרחו. דאף דר' נתן מיירי אפילו בדאית ליה נכסי, היינו לענין דמשתעבד ליה מדאורייתא, אבל מתקנת חכמים אין מוציאין היכא דיש נכסים במקום דאיכא פסידא ללוה".

הרי מבואר אף בדברי הש"ך דהיכי שאין המלוה תובע יכול הלוה לומר אחזיק המעות אצלי עד שיתבעני, אך בש"ך כתב כן אף כשאין המלוה לפנינו, ולפי הנ"ל היה נראה דכשאין המלוה לפנינו ואין בידו לתבוע חייב הלוה לשלם בכל ענין.

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

ואפשר דאין הכוונה דידעינן שהמלוה במרחקים, אלא שבפועל אינו בפנינו ואין ביד הבית דין לברר אם רוצה הוא בפרעון והלוה נאמן לומר דמסתמא אינו מקפיד אם אחזיק מעותיו אצלי וכיון דיש פסידא ללוה גובין מנכסי המלוה, ודו"ק.

ה

והנה אחד מגדולי האחרונים הקדים את הקצות בחידוש זה שאין הלוה חייב לשלם כל עוד לא תבעו המלוה, בשו"ת עבודת הגרשוני (סימן ז') הוכיח כן מהמבואר בב"מ (ק"י"ב ע"א) וכ"ה בחו"מ (סימן של"ט ס"י) דאם הפועל לא תבע שכרו אין בעה"ב עובר בלא תלין, ולמדו זאת מדכתוב "לא תלין פעולת שכיר אתך", וברש"י דאתך משמע מדעתך ולא מדעתו. הרי דאם אינו תובע תלינן דמדעתו הוא וה"ה במלוה ולוה, עי"ש.

אך יותר נראה דאין זה אלא דין מסויים בלאו דלא תלין, ואפשר דגם אינו עובר בעשה דביומו תתן שכרו דגדר אחד הם העשה והל"ת, אבל ודאי שחייב בעה"ב לשלם לפועל ככל פריעת חוב.

ובערך שי (סימן ע"ג) וכן בשו"ת חקרי לב כתבו עוד לחלק בין הא דלא תלין דודאי יודע הפועל שבו ביום שעשה מלאכתו מגיע לו שכר וכיון שלא תבע את בעה"ב בהכרח דלא איכפת ליה להתעכב מלקבל שכרו, משא"כ בבע"ח דאפשר שהמלוה שכח שהגיע זמן הפרעון, או ששכח מכל עצם ההלוואה, ומשו"כ חייב הלוה לשלם אף אם לא תבעו.

ו

והנה מצינו בעוד ארבעה מקומות שחידשו הראשונים והפוסקים דאין מצוה לשלם אא"כ הזכאי בתשלומין תבע את המגיע לו, ונבאר.

א – ב. שוחד וריבית.

בחושן משפט (סימן ט' ס"א) איתא:

"מאוד מאוד צריך הדיין ליזהר שלא ליקח שוחד, אפי' לזכות את הזכאי. ואם לקחו, צריך להחזירו, כשיתבענו הנותן".

וכתב שם הסמ"ע (ס"ק ג):

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

"צריך להחזירו כשיתבענו. אבל בלא תביעה א"צ להחזירו כיון דלא קיבלו אלא מרצון הנותן וכדי לזכות את הזכאי, ולא דמי לרביית דכתיב ביה [ויקרא כ"ה ל"ו] וחי אחיך עמך, עליך להחזיר לו כדי לחיות בו, ועיין פרישה [סעיף ב']".

הרי לן שחילק הסמ"ע בין שוחד שאין הדיין צריך להוציאו מתחת ידו אא"כ תבעו בעה"ד לרביית קצוצה שחייב להחזירו אף ללא תביעה. וטעמא דמילתא שאי"צ להחזיר את השוחד אא"כ תבעו כתב דכיון שבעל הדין נתן כסף זה מדעתו אין הדיין חייב להחזירו אא"כ נתבע לעשות כן. אך לא ביאר לפי"ז מה בין שוחד לרביית, ולמה צריך להחזיר את הרביית אף ללא תביעה והלא גם את הרביית נתן הלואה מדעתו.

וא"ל דבאמת אין הלואה מרוצה לתת הרביית אלא שנאלץ לתת את הרביית כדי לקבל את ההלוואה, והלא גם הבעל דין מרגיש שנאלץ לשלם שוחד כדי לזכות בדין, ודוחק לחלק בין זל"ז.

ונראה פשוט דשאני שוחד מרביית ביסוד גדרם, דהרביית היא עבירה שבממון והשוחד יא עבירה בסדר המשפט. דהלא התורה אסרה את הרביית והוי מעין איסור גזל וכמבואר בב"מ (ס"א ע"ב) דשאלו בגמ' למה אסרה תורה את הגזל הרביית והאונאה, וקעבדי צריכותא, הרי דהרביית והגזל שרש אחד להם, אבל השוחד אינו אלא עבירה ביסודות המשפט כי השוחד יעוור עיני חכמים. ומשו"כ נקט הסמ"ע דאת הרביית חייב להחזיר גם ללא תביעה כמו בגזל משא"כ בשוחד.

והט"ז (שם וביו"ד סי' קס"א ס"ק ג') חלק על הסמ"ע וס"ל דגם ברביית אין המלוה צריך להחזיר את הרביית שגבה אא"כ הלואה תבעו, ודייק כן מלשון רש"י בב"מ (ס"א ע"ב) שכתב:

"עד כאן רביית קצוצה - וכופין אותו בית דין להחזיר אם תובעו בחייו".

וכבר תמהו רבים וטובים על דיוק זה, דלכאורה כוונת רש"י פשוטה, דלא שייך לומר רביית קצוצה יוצאת בדיינים אא"כ חבירו תבעו, דאין דיני נפשות דיני ממונות ואין בי"ד נזקקין לדיני ממונות אלא ע"י תביעה, אבל אפשר דמ"מ חייב המלוה להחזיר את הרביית ללואה אף אם אין כל תביעה מצד המלוה.

אך מ"מ נראה דהצד השווה שבין רביית ושוחד שבשניהם שילם מי ששילם מדעתו ובשניהם אסור היה לקבל, ונחלקו אם בדיעבד המעות חוזרין רק ע"י תביעה או אף בלא

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

תביעה, ואין זה ענין כלל לפריעת חוב ותשלום דמי שכירות שהן חובות ממון שקיבל על עצמו החייב וממון חברו בידו, וכל זה ברור ופשוט.

ג. דמי ולדות.

חידוש גדול מצינו בדברי רש"י עה"ת (שמות כ"א כ"ב) לגבי דמי ולדות, שם נאמר בתורה "כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים", ופירש רש"י "כאשר ישית עליו וגו' - כשיתבענו הבעל בבית דין להשית עליו עונש על כך".

ומשמע שרק אם תובע חייב לשלם. אמנם הט"ז בדברי דוד (שם) מפרש שאין הכוונה שלא חל עיקר החיוב בלא תביעה, אלא שא"א לשום ולהעריך דמי חיוב זה אלא רק ע"י בי"ד ולכן צריך שיתבענו בבי"ד, וזה כל כוונת רש"י.

אך לכאורה יש בדבריו משום דוחק, דא"כ מאי קמ"ל, פשיטא הוא בכל מקום דשומא צריכה בי"ד.

ולוא דבריו היה נראה דס"ל לרש"י בדמי ולדות צריך תביעה, כי זה חיוב ממוני מחודש, שהרי אין דמים לבן חורין, ואין כאן הפסד ממון ממש, ויתכן שלא חידשה התורה חיוב זה אלא ע"י תביעה. כמו בשוחד ורבית.

שו"ר שהט"ז עצמו בדברי דוד במקום אחר (שם פרק כ"א פסוק ל') אכן פירש כן בכוונת רש"י, דבלא תביעה ליכא חיוב תשלומין בדמי ולדות, וכתב לדמותו לרבית ושוחד.

ד. כופר.

עוד כתב הט"ז בדברי דוד שם לגבי תשלומי כופר, דנאמר בתורה אם כופר יושת עליו, ומשמע שהוא לשון מסופק ואינו חובה גמורה, וכתב דלמ"ד דכופרא כפרה באמת אין בעל השור חייב לשלם את הכופר בלא תביעת יורשי המת, ולכן נאמר אם כופר יושת עליו, היינו אם יתבעוהו יורשי המת לשלם את הכופר חייב, ואם לאו אינו חייב. אמנם למ"ד דכופרא ממונא צ"ל דהאי אם הוא חובה, כמו אם כסף תלוה את עמי וכו'.

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

וגם בזה נראה כנ"ל דתשלומי כופר חידוש ונחלקו אם הוי ממונא או כפרה, ויש סברא לומר דללא תביעה אין חיוב תשלומין.

ז

ועוד רגע אדברה, שני חיובי ממון ישנם שלגביהם אין כלל שאלה ופלוגתא:

א. הגנב, הגזלן והמזיק ממון חברו, פשיטא לן שחייבין אף אם הבעלים לא תבעו, דהלא בגניבה אין הבעלים יודעים כלל מי גנבם במחתרת, ואעפ"כ מצווה ע"י התורה להשיב את הגניבה או לשלם תמורתה, והוא הדין לגזלן, וכך גם במזיק.

ומילתא דמסתברא הוא, דכיון שנהג שלא כדין והפסיד ממון חברו עליו מוטל לתקן את המעוות ולהשלים את מה שהחסיר לחברו.

ב. שומר פקדון, פשיטא שאינו מצווה להחזיר את הפקדון אלא כאשר המפקיד בא לבקש את שלו דאינו אלא שומר של חברו ואין עליו כל מצות השבה או תשלומין. וכבר כתב הקצות יסוד פשוט זה ושנה ושילש, עיין בדבריו בסימן פ"ו ס"ק ד', ס"ק צ"ח ס"ק ה', וסימן ש' ס"ק א' וסימן שס"ה ס"ק ב'.

הרי לן שישה דינים שונים:

א. פריעת בע"ח שלגביה נחלקו הקצות והנתיבות, ובעבודת הגרשוני כתב כדברי הקצות.

ב. תשלום דמי שכירות הפועל שנחלקו האחרונים כיצד לפרש את דברי הגמ' בב"מ קי"ב ע"א.

ג. שוחד דלשיטת הסמ"ע לא צריך להחזירו אא"כ תבעו חברו.

ד. רבית קצוצה שיוצאת בדיינים לדעת הט"ז אינה יוצאת אלא ע"י התביעה, ולדעת הסמ"ע צריך לשלם אף ללא תביעה.

ה. גנב וגזלן ומזיק פשוט שעליהם מוטל לשלם כל שבידם להשיב לבעלים ולא צריך כל תביעה מצדם.

חיוב תשלומי ממון כשאינ תביעה

ו. שומר אבידה. די בכך שהוא מודיע לו על אבידתו ובכך נותן לו את האפשרות שיחזור לרשותו, ובכך קיים מצוות השבת אבידה, וכך גם כל שומרי הפקדונות על הבעלים לבא וליטול את שלהם.

ז. דמי ולדות. מפשטות לשון רש"י משמע שאין חיוב רק אם תבעו הבעל, ולדברי הט"ז בדברי דוד בעצם יש חיוב רק צריך בי"ד לשום ולהעריך.

ח. כופר. בשור שהמית אדם אין בעל השור חייב לשלם את הכופר בלא תביעת יורשי המת למ"ד כופרא כפרה, אבל למ"ד כופרא ממונא הוי חובה גמורה.

וכל זה פשוט וברור ואכמ"ל.

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (כ"א א').

"מה הראשונים מסיני אף אלה מסיני" (רש"י שם).

ולכאורה תמוה, מאי קמ"ל והלא כל התורה כולה בסיני ניתנה וכל המצוות מרועה אחד הם. ועוד יש לעיין למה נפתחה פרשת משפטים בדין עבד עברי בכלל, וביציאתו בשש בפרט.

ונראה בזה שיסוד גדול באו ללמדנו, דאף תורת המשפט בישראל חוק התורה היא. לא מאובנתא דליבא ולא מחוש הצדק הטבעי נולדו משפטי ה' ישרים, אלא כחקי ה' הם שעליהם נאמר חקים חוקקתי גזירות גזרתי, כך גם משפטי ה' רוח הקודש חופפת עליהם, ומנותן התורה ניתנו, כשם שאלו ניתנו מסיני כך גם אלו מסיני ניתנו.

רבים חושבים שמשפטי התורה מאשרים את המוסר האנושי ומשקפים את הצדק הטבעי. אך לא היא אלא היפך הדברים, המוסר האנושי מקורו בתורה והצדק הטבעי עוצב ע"י תורת ה'.

פוק חזה דברי חכמינו בענין מעשה בראשית:

"התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך בונה פלטרין אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה מדעת עצמו אלא דיפתראות ופינקסאות יש לו לדעת כיצד בונה... כך היה הקב"ה מביט בתורתו ובורא את העולם" (מד"ר בראשית א' א').

ועוד אמרו חכמינו בכבשונו של עולם:

"תא חזי כד בעא קוב"ה וסליק ברעותא קמיה למברי עלמא הוה מסתכל באורייתא ליה ובכל עובדא ועובדא דברא קוב"ה בעלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה" (זוה"ק ח"א קל"ד א').

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם

עולם ומלואו, האדם, נפשו ויצרו ע"י התורה נבראו, וכשקבע הקב"ה בתורתו "לא תרצח" נקבעה הרציחה במוסר העולם כעבירה מתועבת. כשצוה הקב"ה "לא תנאף" נקבע הניאוף כדבר מאוס ושפל בנפשו של עולם, וכך בכל תורת המשפטים ומצוות שבין אדם לחבירו.

כי המשפטים ולא רק החקים מהקב"ה ניתנו ובדבר ה' שמים נעשו.

ואפשר דמשום כך פותחת פרשת משפטים בדין עבד עברי. דהנה כתב הרמב"ן (כ"א א ב'):

"התחיל המשפט הראשון בעבד עברי מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדיבור הראשון. כמו שאמר בו (דברים ט"ו ט"ו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלקיך על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום. ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כשבת, כי הנה השביעית לעבד שבתון ממלאכת אדוניו כיום השביעי, ויש בה עוד שביעי בשנים שהיא היובל, כי השביעי נבחר בימים ובשנים ובשמיטות, והכל לענין אחד, והוא סוד ימות עולם מבראשית עד ויכולו, ולכן המצוה הזאת ראויה להקדים אותה שהיא נכבדת מאד, רומזת דברים גדולים במעשה בראשית".

אדוננו הרמב"ן כתב טעם להקדים מצוה זו לשאר מצוות המשפטים, אך נראה להוסיף על דה"ק. מצוה זו, אף שממדת המשפט היא ועוסקת במערכת החובות והזכויות שבין עבד לאדוניו, בפנימיותה חובקת היא עולם ומלואו, "רומזת דברים גדולים במעשה בראשית". כשם ששבת זכר היא למעשה בראשית, כך גם יציאת העבד בשש. וכשם שפסח ומצה זכר הם ליציאת מצרים כך גם מצוה זו, כי אף המשפטים חוק יש בהם ואף על ידם תיקון העולמות העליונים.

ולא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל יצא. לא רק במצוה זו אלא בכל תורת המשפטים.

ראה נא דבר פלא שמצינו בספר יסוד ושרש העבודה להחסיד הקדוש

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם

רבינו אלכסנדר זיסקינד שכתב (שער א' פ"ח) דלא רק במצוות שבין אדם למקום צריך לומר הנני מוכן ומזומן וכו', כך גם בכל המצוות שבין אדם לחבירו, עי"ש.

כי אלו ואלו דברי אלקים חיים ומלך עולם, אלה ואלה שרשם בגבהי מרומים.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

